

Semnificații ale unei vechi polemici. Andrei Șaguna împotriva lui Ion Heliade Rădulescu în jurul traducerii *Bibliei* în limba română

Eugen MUNTEANU

1. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea a izbucnit o polemică acerbă între două personalități de prim rang, implicate în procesul de modernizare și de fixare a profilului definitiv al culturii românești: Ion Heliade Rădulescu (1802-1872) și Andrei Șaguna (1809-1873). Cu unele ecouri în epocă, remarcată sau menționată de exegeți¹, această polemică, purtată în jurul legitimității traducerii *Bibliei* în limba română, merită, datorită staturii protagoniștilor, conținutului ei, mobilurilor, resorturilor, argumentelor invocate și semnificațiilor ei istorice, o analiză mai detaliată.

Din ce în ce mai singur și în conflict deschis cu majoritatea foștilor tovarăși de ideal politic și național, pe parcursul îndelungatului exil survenit după eșecul revoluției pașoptiste (1848-1859), Heliade desfășoară pe cont propriu o ferventă activitate publicistică menită să evidențieze rolul providențial pe care era convins că îl jucase în istoria țării sale, ca „părinte ale literaturii românești” (Hasdeu) și ca „cel dintâi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuițăm azi” (Eminescu). Fără a fi lipsit de o justificare implicită, dată fiind contribuția decisivă a autorului *Gramaticii românești* (1828), editor al primului ziar în limba română („Curierul românesc”), mentor necontestat al primei generații de scriitori români, mai întâi la renașterea conștiinței naționale românești și apoi la trasarea căilor de evoluție către modernitate în cultura românească, discursul public al lui Heliade se îndepărtează în anii exilului survenit după Revoluția de la 1848 (1848-1858) de pragmatismul începuturilor, mesianismul romantic-naționalist (comun, de altfel întregii, generații), căpătând acum accente revendicative și egocentrice (adesea chiar egolatre!). Toate acestea nu vor întârzia să îl izoleze într-o Românie în devenire care părea să-și fi ales alte căi de evoluție decât cele prescrise de el.

În ceea ce îl privește, deținător al unei abilități politice și al unei capacități organizatorice ieșite din comun, Andrei Șaguna se profilase ca o autoritate supremă a ortodoxiei românești, în contrast cu omologii săi de la Iași și București, personalități mai degrabă modeste. Câștigând încrederea guvernului și a curții imperiale de la Viena (proclamat baron al Imperiului în 1850!) și pricepându-se să o păstreze, Șaguna reușește să se facă ales în 1847 titular al episcopiei ortodoxe românești din Transilvania, aflată de mai bine de un secol într-o poziție minoră, de subordonare față de mitropolia sârbească de la Karlowitz, pentru ca, în cele din urmă, în 1864, să obțină restaurarea prin decret

¹ Cf., de exemplu, Nicolau Popea, *Arhiepiscopul și mitropolitul Andreiu, baron de Șaguna*, Sibiu, 1870, p. 332, Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna. Monografie istorică*, ed. a II-a, Sibiu, 1911, p. 92, Florin Faifer, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Iași, 1979, p. 823, și, mai recent, Mircea Angheliescu, *Echilibrul între antiteze. Heliade - o biografie*, București, 2001, p. 271-273.

imperial a mitropoliei ortodoxe a Ardealului. Dacă mai luăm în calcul o bogată activitate publicistică (desfășurată în cea mai mare parte în „Telegraful român”, publicație oficioasă a Mitropoliei Ardealului), zecile de cărți și broșuri cu conținut bisericesc dar mai ales cele aproximativ patruzeci de cărți bisericești propriu-zise editate în tipografia proprie între 1851-1867 și difuzate nu doar în Ardeal, ci și în Muntenia și Moldova, vom înțelege mai bine poziția de autoritate de pe care Șaguna se simțea îndreptățit să se exprime în spațiul culturii românești. Să mai menționăm și faptul că, la fel ca și în cazul lui Heliade, personalitatea puternică a mitropolitului de la Sibiu nu a fost cruțată de critici și contestări radicale, cele mai importante venind din orizontul greco-catolic, dar și din partea intelectualității laice ardelenesti².

2. Mai întâi faptele, pe scurt. În condițiile precare ale exilului parizian, Heliade elaborează, într-un timp relativ scurt și în paralel cu redactarea unei *Historii universale*, o versiune românească nouă a *Bibliei*, tradusă „de-a dreptul din hellenește”, în scopul declarat de a conferi o nouă demnitate limbii naționale, „curățită de orice element contagios și coruptor și prezentată prin adevăratele ei litere străbune”. Cu alte cuvinte, consecvent cu principiile puriste și etimologizante pe care le profesa în a doua parte a activității sale, Heliade viza o nouă versiune a *Bibliei*, scrisă într-o limbă modernă, epurată de elementele lexicale alogene (în special slave și slavonești) și prezentată într-o grafie latină cu trăsături puternic latinizante și italianizante. Programul cărturarului militant mai cuprindea și o amplă serie de comentarii ale textului biblic. Atât *Biblia* propriu-zisă, cât și comentariile însoțitoare au fost tipărite simultan la Paris, sub titlurile (cu grafia originalului) *Biblia Sacra que coprinde Vechiul si Noul Testament după quei septedeci, tradusa din hellenesce dupo editia typarita in Athene 1843 sub preveghierea Synodului sacru al Helladei de I. Heliade R., Paris, in typographia lui E. Voitelain si comp. (...)*, Paris, 1859³ și, respectiv, *Biblicele, sau notiții istorice, filosofice, religioase și politice asupra Bibliei, de I. Heliade R., in typographia lui E. Voitelain si comp. (...)*, Paris, 1858. Cea mai mare parte a tirajului celor două cărți a fost expediată de autor în țară, pe fascicule, pe măsură ce acestea erau tipărite. Ceea ce lipsea în aceste condiții legalistului care a fost Heliade întotdeauna era o legitimare formală a inițiativei sale din partea autorității ecleziastice instituite. Încredințat că inițiativa sa va stârni entuziasmul compatrioților și cu speranța probabilă de a obține rapid acordul și poate chiar “binecuvântarea” ierarhiei bisericești, Heliade a trimis exemplare din primele fascicule celor doi mitropoliți de la Iași și București (Sofronie Miclescu și Nifon Sevastias), precum și lui Andrei Șaguna la Sibiu. Reprodușă de Heliade în apologia sa, scrisoarea însoțitoare este reverențioasă, în ciuda orgoliului reprimat al cărturarului care se și imagina recunoscut ca reformator al limbajului biblic românesc:

„Toată turma își are poarta sa și toată casa ușa sa, și fiecare este dator să intre pe poartă și pe ușă, dacă voiește a nu fi prepus fur. Poarta ortodoxiei, prea sfântite stăpâne, prin care pot intra cu Biblia în mână între români, este ambele

² De menționat în această privință conflictul deschis dintre Șaguna și George Bariț, directorul „Gazetei de Transilvania”.

³ Achiziționat în 1999 la Paris, de la un anticar ambulant de pe cheiurile Senei, exemplarul pe care îl dețin din tipărirea heliadescă are 273 de pagini și conține primele cărți ale *Vechiului Testament*, în succesiunea și cu titlurile următoare: *Genese, Exodu, Leviticu, Numerii, Deuteronomiu, Jesus filiul lui Navè, Judici, Ruth și A regilor I* (doar cap. I și II).

noastre mame, metropolii din București și din Iași. La preasfinția voastră dar mă adres și vă cer binecuvântarea” (*Biblice*, p. 159).

Ne putem imagina stupefarea lui Heliade când, în locul mulțumirilor și al felicitărilor scontate, primește o apostrofare publică violentă și neîndurătoare din partea înaltului ierarh ardelean. Mai întâi separat, într-o circulară pastorală emisă la 25 mai, și apoi în numărul 22 din 29 mai 1858 al „Telegrafului român”, Andrei Șaguna respinge tranșant și argumentat, cu un ton iritat, inițiativa „bibliștului parizian”, pe care o consideră neavenită și nocivă. Replica la fel de violentă a lui Heliade nu întârzie să apară în numerele 68-79 (august-septembrie) 1858 ale ziarului bucureștean „Naționalul”. Întregul text al apologiei sale va fi republicat cu titlul *Scandalul sau piedica* în volumul *Biblicelor*, în curs de tipărire (p. 65-85 ale ediției originale). A mai urmat o a doua lungă intervenție, publicată de Șaguna într-o broșură circulară datată 4 octombrie 1858, în care se reiau, punct cu punct, pentru a fi respinse, argumentele produse de Heliade. La această replică autorul *Biblicelor* nu a mai răspuns⁴.

Dincolo de revenirile și repetițiile prezente la amândoi, voi încerca acum să sistematizez obiecțiile, argumentele și contraargumentele fiecăruia.

3. Asemănători prin firea pasională și personalitatea exacerbată, Heliade și Șaguna amestecă în discursurile lor polemice argumentele raționale, de natură istorică, filologică, teologică sau dogmatică, cu izbucniri subiective, neeconomisind nici unul nici altul formulări imprecative, aflate adesea la limita insultei.

Cel care a deschis ostilitățile în acest sens este Șaguna, care contestă „bibliștului parizian” nu numai orice competență în materie biblică, ci și legitimitatea filologică și lingvistică a întreprinderii sale. Arhiepiscopul de la Sibiu se declara convins că noua versiune biblică a ieșit din „niște mâni nesfințite și profane” iar autorul ei, răpit de „geniul fantasiilor”, ar ignora deopotrivă „legea pozitivă (Lex positiva)”, ca și învățăturile Sfinților apostoli și ale „sfinților părinți scriitori clasici bisericești”. Dar ceea ce este încă și mai grav, „profanul biblișt” ar încălca toate canoanele bisericești privitoare la textele Sfintei Scripturi, punând astfel în primejdie stabilitatea instituțională a Bisericii și bunul mers al vieții spirituale a românilor. În consecință, autoritățile bisericești sunt invitate să își facă datoria, să intervină și să condamne cu toată vigoarea rățăcirile („fantasii și sofisme”) pe care „numai un idiot le poate scrie”, să pedepsească pe făptaș potrivit prescripțiilor canonice, iar textele tipărite de acesta să le interzică și să le distrugă:

„Instituțiile sfintei Maicii noastre Biserici încă din vremile cele dintâi ale creștinătății primitive ne povățuiesc pre noi la acea convingere că precum un stat politic nu poate susta fără organism statornicit, așa nici Biserica, ca un stat

⁴ Pentru amănunte suplimentare vezi Mircea Anghelescu, *op. cit.*, p. 271-273, precum și notele și comentariile aceluiași autor la *Biblicele*, în vol. Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, II, *Istoria critică universală. Biblicele. Echilibrul între antiteze*. Ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Mircea Anghelescu, Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 1002-1003. După aceeași ediție citez din textul integral al apologiei lui Heliade (sigla: *Biblice*). Cât privește atacul inițial al lui Șaguna și revenirea ulterioară, am avut la îndemână retipărirea acestor texte în *Predicatorul*, oficiosul mitropoliei bucureștene, nr. 16, din 21 iunie, 1958, p. 122 și urm., nr. 30 din 29 septembrie 1858, p. 240 și urm., nr. 31 din 6 octombrie 1958, p. 241 și urm., nr. 32 din 13 octombrie 1858, p. 249 și urm., nr. 33 din 20 octombrie 1858, p. 257 și urm. Trimiterile sunt la paginile acestei publicații (sigla: *Pred.*).

duhovnicesc, nu poate susta fără organismul său statornicit, de unde apoi prea firește urmează că toți mădularii Bisericii sînt datori a se îndrepta după acest organism și a se supune lui. De aceea credem că, auzind și înțelegînd ierarhiile noastre ecumenice apostolice despre această ediție profană a Bibliei, o vor osîndi, o vor opri și vor lucra într-acolo ca să se nimicească tot ce s-au tipărit din ediția aceasta biblică și din biblicele, și ca editorul să se tragă la răspuns în privința ortodoxiei sale înaintea maimarilor săi bisericești. Ierarhiile noastre sînt datoare la aceasta din punct de vedere a susținerii nevătămate a organismului bisericesc și a procurării pedepsei pentru călcarea canoanelor bisericești” (*Pred.*, p. 122).

Condamnată este deopotrivă și tentativa lui Heliade de „a înnoi și latiniza” limba Bibliei și a scrierilor bisericești, așa cum fusese fixată ea în versiunea tradițională a Bibliei, în traduceri din Sfinții Părinți și mai ales în cărțile de cult (liturghierul, mineele, triodul, octoiul etc.) care circulau de multă vreme. Prin obiecțiile și recomandările sale în materie de limbă, Șaguna se situa astfel de partea curentului „național-popular” care câștiga rapid teren în fața etimologismului latinizant dominant în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Cât privește pretențiile lui Heliade de a juca în continuare, în noile condiții, rolul providențial de reformator al limbii naționale, inclusiv al variantei biblice, acestea sunt respinse și ele fără drept de apel. Încă și mai mult, arhiepiscopul teolog cu studii de specialitate temeinice în universitățile Imperiului se considera pe deplin îndreptățit să amintească faptul că Heliade era, în fond, un autodidact:

„Bătrîni noștri (...) au înțeles ei și acea poruncă bisericească prin care se demîndă tutulor creștinilor citirea Bibliei, (...) ca creștinii să-și scoată de acolo învățături mîntuitoare care almintrelea nu se poate ajunge fără numai așa, dacă creștinii vor înțelege aceea ce cetesc în Biblie și în alte cărți bisericești, și că pentru ajungerea acestui scop se cere o limbă și un stil ușor de înțeles (...). Deci așa lucră bărbații cei înțelepți și adevărați dascăli ai creștinilor, iar cum lucră cei nechiemați se vede din cele pînă acum zise. De aceea mai observăm aci că noi, deși nu cunoaștem gradurile aceluia Parnas care bibliștul parizian le-ar fi trecut după o sistemă școlară, de a se cultiva și îmbogăți cu științe și cunoștințe, totuși atîta zicem fără nici o pregetare că studiile teologice nu le-au făcut și că el nu este fața aceea în biserica noastră care ar merita să personifieze pre bărbatul talmăcitor și reformator al Bibliei” (*Pred.*, p. 124).

Concluziile lui Șaguna sunt clare și lipsite de echivoc și pun încă o dată în discuție legitimitatea reformelor propuse de Heliade:

„Ierarhiile bisericești să se nevoiască a procura o satisfacție cuviincioasă pentru vătămarea așezămintelor bisericești prin această ediție profană din Paris; că editorul parizian este un profan și nechiemat pentru ediția biblică; că au arătat o cutezeală care e oprită și osîndită prin canoane; că biserica, de care după spusa lui se ține, așteaptă de la el pocăință și îndreptare; că reformele lui sînt rele și nepotrivite învățăturilor care le-am primit de la sfinții părinți și alți arhierii renumiți în Biserica și nația noastră” (*Pred.*, p. 126).

Să mai observăm și faptul că strategia atacului avea la bază o ironie piezișă, implicit sarcastică: în cea mai mare parte a intervenției sale inițiale, Șaguna se referă la preopinentalul său ca la o persoană anonimă („editorul parizian”), calificat drept un „sofist incorigibil” și un „profan cu ideile sale scâlciete despre numirea Bibliiei”, pentru ca în paragraful final, referirea prezumtiv-explicită la numele reputatului cărturar să fie aparent reverențioasă și ghidată de iubire fraternă:

„Daca traducătorul Bibliiei acestia este cunoscutul Domnul Eliad, atunci noi îl îmbrățișăm ca pe fratele nostru și-i depunem închinăciunile cuvenite spre semne de recunoștință pentru ostenele ce și-a dat contribuind la înaintarea literaturii române; iar pe de altă parte îl sfătuim și-l îndemnăm să se lase de această întreprindere, căci nu este competent în chestiunile religioase. Anii săi de muncă și de studiu sînt petrecuți în științele acelea ale căror pricini sînt cu totul deosebite de pricinile teologice și de cunoștințele ajutătoare teologiei creștine” (*Pred.*, p. 126)

Ignorând gestul acesta aparent conciliant, Heliade răspunde la rîndul său cu violență maximă, într-un lung pamflet, prolix uneori dar cu formulări memorabile adesea, în care își dă încă o dată măsura de temut polemist, care îl impusese în memoria contemporanilor. Răspunsurile pe care le dă la obiecțiile concrete și la acuzațiile lui Șaguna sunt integrate într-un lung discurs auto-justificativ, în care își prezintă meritele câștigate odinioară în „lupta în contra fanarotismului” și a „slavonismului” pe care o purtase în anii '30-'40 ai secolului, luptă solitară încununată cu succes, de vreme ce, subliniază cu malițiozitate autorul *Gramaticii* de la 1828, „șeara întreagă, școalele, cancelariile, jurnalele toate, circularele episcopali, «Predicatorul» și însuși «Telegraful român» scriu cu ortografia (...) acelei gramatici” (*Biblice*, p. 135). Și acum, așa cum fusese și la începuturile activității sale militante, Heliade este perfect conștient de miza politică majoră a chestiunii ortografice în afirmarea identității moderne a românilor și a realizării unității lor politice. Înlocuirea grafiei chirilice („slovele străine”) cu cea latină („literile străbune”), ca și o „limbă unitară”, insinuează Heliade, sunt sabotate în continuare, cum au fost și în trecut, „de apostolii și apărătorii slavismului, agenții secreți ai Austriei” (*Biblice*, p. 144). De parcă aluzia foarte transparentă nu ar fi fost suficientă, Heliade își exprimă explicit dezamăgirea față de „Domnul baron Șaguna, ce l-am crezut de arhieru și de bărbat ce simte nălțimea demnității sale” (*Biblice*, p. 159), acuzându-l, de asemenea, de încălcarea legilor nescrise ale confidențialității și lealității:

„Domnia Sa, lepădându-se de episcopia sa, a lucrat ca cel de după urmă din baroni, căci aceștia, de nu și-au făcut profesie de religiozitate, legile însă lealității nu-i lasă a comite un asemenea abuz de confidență, devenind sicofanți; afară dacă numai, mai înainte de a fi baroni, n-au fost decât agenți provocatori, că atunci lupul își mută părul, nu însă și învâțul. Și degradându-se din demnitatea sa bisericească, se mai degradă până la cea mai condamnabilă din relele credințe” (*Biblice*, p. 160).

În altă parte, cărturarul ultragiatiat se întreabă retoric: „Poate-se omul degrada până acolo într-o raționare cu atâta aroganță, așa de superficial?” (ibid., p. 169). Învinuindu-l pe Șaguna de rea credință, de răstălmăcirea afirmațiilor sale, de trunchierea și scoaterea din context a citatelor, Heliade nu economisește, la rândul său, insultele. Întrebuințarea frecventă a unor apelative intenționat jignitoare precum „sicofantele” („sicofantele meu ... amestecă pe baronul cu arhiereul”, ibid., p. 162), „teocapilul”⁵ sau „telegrafalul” se asociază cu acuze directe: „Credeți-mă că dacă jucătorul «Telegrafului» n-ar fi cunoscut de o răutate neauzită, de o inimă neagră și d-o îngâmfare satanică, n-ar putea cineva zice decât că a înnebunit” (ibid., p. 173). Heliade se plasează strategic la mijloc între intelectualii ateii de tipul lui Proudhon, pe care îl combate pe larg și destul de prolix în cuprinsul *Biblicelor*, și „despotismul teocapililor (precepeți de Dumnezeu)” în rândul cărora îl plasează pe Șaguna. La acuza că nu ar avea calificarea filologică și teologică de a se apropia ca exeget și traducător de textele biblice, Heliade apelează la sensibilitatea patriotică a contemporanilor și formulează un răspuns nu lipsit de ingeniozitate ca și de contra-acuze la adresa preopinientului:

„Eu, câtă carte am învățat, am învățat-o aici pe pământ, în țara mea, de la dascăli creștini ortodoxi, limba elenică a învățat-o de la eleni ca Neofit, Ghenadiu, Vardalah (...). Apoi teologia nu este o știință ca matematicile și altele, ca să o poată studia cineva în statele Austriei; și unde arhiereul se «iscălește», adică se pângărește baron, acolo nu prea miroase a teologie ortodoxă. Teologia ortodoxă se învață în cărțile Bisericii Răsăritului” (*Biblice*, p. 163).

Coarda naționalistă, atât de sensibilă în epocă (să nu uităm că ne aflăm exact în pre-ziua Unirii Principatelor!), este pusă în vibrație maximă de un Heliade convins mai mult ca oricând de misiunea sa mesianică. Decizia de a traduce și comenta Biblia este inclusă în logica militantismului național care îi asigurase un loc proeminent în istoria recentă a românilor:

„Văzând toate iluziile, văzând toate speranțele românilor decăzute, alergai ca părinții noștri la mijloacele și la nodurile uniunii celei adevărate, la limbă și la religie: alergai la traducția Bibliei în limba de astăzi și a viitorului României. Forțele mele deveniră și mai tari și decizia mea inebriabilă când descoperii că noi, românii, fiii Bisericii Răsăritului, n-avem de mai mult de doi seculi decât Biblia dată din Vatican” (*Biblice*, p. 156).

Declarându-se în mod repetat „autor creștin și fiu al Bisericii Răsăritului”, Heliade este extrem de contrariat să constate că este atacat nu de „eterodoxi” ci tocmai de „însuși ortodoxii cărora credeam că le fac un serviciu (...) prin vegherile mele și sacrificiul ultimului obol” (ibid.). Pe de altă parte, trimiterea lui Heliade la ceea ce el numește „Biblia dată din Vatican” atinge unul din punctele fierbinți al polemicii, care ține de interesul comercial (nemărturisit de niciunul!) al celor doi adversari, dar și de

⁵ Termenul pare împrumutat de Heliade direct din gr *qeokavphlo* ‘simoniac’, deoarece în DLR, s.v., singura referință (preluată de altfel de la L. Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapest, 1939, p. 260, unde este glosat prin ‘sacrilege’) este acest text heliadesc din 1858.

dimensiunea etică a oricărei inițiative culturale de dimensiunea unei ediții a Bibliei. Acceptată pe piață, *Biblia* lui Heliade ar fi intrat în concurență cu marea *Biblie* editată de Șaguna la Sibiu, a cărei tipărire se încheia în chiar același an, 1858! Or, această ediție șaguniană, monumentală prin dimensiuni, format și aspect grafic, reproducea întocmai ediția *Bibliei* de la Blaj (1795) a lui Samuil Micu, în frumoasa literă chirilică a cărților bisericești de la începutul secolului al XIX-lea. O reproducere fidelă a *Bibliei* de la Blaj era de asemenea și ediția (în patru volume) tipărită între 1854-1856 și pusă în circulație de Filotei, episcopul Buzăului⁶. În ampla și erudita sa prefață, Șaguna omite deliberat orice mențiune la *Biblia* lui Micu⁷, așa încât Heliade avea perfectă dreptate în “denunțul” pe care îl formulează. În ce constă oare autoritatea morală a „sicofantului” de la „Telegraful român”, se întreabă ultragiati Heliade. În graba cu care împarte diatribe și calomnii? În trădarea secretului confesiunii? În reaua credință cu care confundă traducerea biblică propriu-zisă cu comentariile însoțitoare? „În apostazia către adevărata *Biblie* a Bisericii Răsăritului? În retipărirea din nou a *Bibliei* de la Vatican și în vinderea ei pe 90 de zwanzigi? (...) Am repetat de multe ori expresia *Biblia din Vatican* și acum cată să zicem și ultima vorbă: *Biblia uniților*” (*Biblice*, p. 177).

Dreptatea lui Heliade este însă doar parțială. Dacă este adevărat că greco-catolicii blăjeni au pus în circulație o versiune biblică românească revizuită și îmbunătățită, nu-i mai puțin adevărat că textul de referință al traducerii/revizuirii a rămas în mod constant și declarat, atât pentru editorii bucureșteni de la 1688, cât și pentru Micu la 1795, *Septuaginta!* Așadar, nimic „neortodox” și „de la Vatican” în *Biblia* lui Șaguna; așa încât, invocând (*Pred.*, p. 242) în apărarea sa textele capitale ale tradiției biblice românești, *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și *Biblia de la București* (1688), Șaguna se afla pe o poziție validă din punct de vedere istoric deoarece, după cum o spune în mod repetat, arhiepiscopul de la Sibiu împărtășea părerea că „*Biblia* se traduce o singură dată într-o limbă”. Numai că, putem adăuga noi deși Heliade nu o spune, dacă este de la sine înțeles că această „*Biblie* a tradiției” aparține Bisericii și tuturor membrilor ei, succesivele „diortosiri” sunt totuși opera unor persoane concrete, așa încât

⁶ Șaguna nu ezită să-i atragă atenția „editorului parizian” că “*Biblia* lui profană” nu are ce căuta pe piața românească de vreme ce: „1. se află pe la preoți și creștini nenumerate esemplare din ediția ce veche biblică de București, 2. că la anul 1854 *Biblia* în număr mare s-au tipărit la Episcopia de la Buzău, 3. la începutul anului acestuia a ieșit *Biblia* și la Episcopia noastră din Sibiu (...) sub priveghierea și binecuvântarea noastră” (*Pred.* p. 246).

⁷ Am efectuat personal o lectură atentă a unor cărți întregi din *Biblia* lui Samuil Micu de la 1795 în paralel cu cea tipărită între 1856-1858 de Andrei Șaguna și pot afirma în cunoștință de cauză că, dincolo de minore rețușuri de natură fonetică și morfologică și de numerotarea diferită a unor versete, ediția lui Șaguna reprezintă în mod clar o re-tipărire a ediției lui Samuil Micu. Se știe că, la rândul lui, Samuil Micu a plecat în mod programatic de la textul *Bibliei de la București* (1688), pe care l-a supus însă unei revizuii consistente, pe baza *Septuagintei*. Or, tocmai modificările aduse de Micu *Bibliei de la București* apar întocmai la Șaguna! Este posibil ca Șaguna să fi preluat textul lui Micu nu direct din tipărirea inamicilor săi atavici, greco-catolicii de la Blaj, ci din *Biblia* tipărită la Sankt Petersburg în 1819 de mitropolitul Basarabiei Gavriil Bănulescu-Bodoni. În sumara prefață a acestei din urmă ediții se menționează însă expres că este reproducă acea „tălmăcire românească, care mai întâiu s-au tipărit în Transilvanie”, adică *Biblia* lui Micu! Așa că, în această privință, dacă ar fi fost un filolog obligat să-și indice cu precizie sursele, Șaguna ar fi trebuit să aibă o serioasă problemă de conștiință!

a nu le menționa ca atare contribuția (atunci când aceasta este cunoscută) este, din punctul de vedere al unui filolog modern, de neînțeles⁸.

În acest context, Heliade pierde prilejul de a formula o obiecție prin care și-ar fi pus într-o lumină realmente nefavorabilă adversarul, invocând încă o dată axioma unității politice și cultural-lingvistice a tuturor românilor: Apostoli ai românismului, marii cărturari greco-catolici ardeleni au știut să-și depășească interesele strict confesionale, acceptând ca text recept *Biblia* „ortodoxă” de la 1688, după cum au acceptat de altfel și majoritatea cărților de cult tipărite la București, pe care le-au retipărit la Blaj pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. Pentru ei, unitatea limbii literare a tuturor românilor pare să fi fost întotdeauna mai importantă decât diferențele confesionale și interesele politicii ecleziale⁹. La această varietate unitară a limbii române scrise din tipăriturile bisericești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a făcut apel Heliade, propunând-o ca bază a unei norme literare unice a românei moderne („ocupățiile mele literare ... nu aflau materie despre limbă decât în cărțile bisericești ce singure aveam”, *ibidem*, p. 157). Poziția inconfortabilă în polemica cu Șaguna provine din faptul că, prin limba artificială a versiunii sale biblice, Heliade intră în contradicție cu propriile prescripții de cultivare a limbii, care îi asiguraseră odinioară succesul. Un singur argument legitim ar fi putut invoca Heliade în sprijinul Bibliei sale: acela al unei inițiative pur intelectuale, al unui experiment filologic alternativ în raport cu Biblia „tradițională”. Drama lui a fost însă că nu a vrut și nici nu a avut resursele de a declara o ruptură definitivă cu Biserica, socotită de el în continuare drept unul dintre pilonii unității și ai coeziunii naționale. Orbit însă probabil de focul polemicii și din dorința de a se dovedi un ortodox mai „veritabil” decât ierarhul pe care îl combate, Heliade îi nedreptățește grav pe „frații ardeleni”, cu care avea atâtea puncte comune, și se pierde în speculații lipsite de orice suport istoric:

„Așadară, (...) a lua noi, cei de la Biserica Răsăritului, Biblia sau mirul sau cea mai mică comadă de la Roma este o anomalie; și eu din punctul acesta consider fapta. Cine ne-a dat Biblia de la Vatican? De ne-a dat-o papa, este o uzurpare a drepturilor patriarhatului nostru, în drepturile arhiepiscopatelor noastre. Iar de au luat-o părinții noștri, au comis un act de anarhie. (...) Și în acest caz, cum au luat-o părinții noștri? Din simplitate, din neștiință? De trei ori Dumnezeu să-i ierte, ca și pe noi! Ne-au făcut de o parte un mare bine cu conservarea limbei și naționalității, fără a ști pe de alta că comiteau o dezordine în contra organizării generali a bisericești” (*Biblice*, p. 178).

Tristețea, dezamăgirea și revolta provocate de opoziția înaltului cler ortodox față de bunele sale intenții, văzută ca un act fratricid, izbucnesc în finalul apologiei heliadești

⁸ Avem destule indicii care ne îndreptățesc să afirmăm că raționamentul falacios de tipul „ceea ce este al meu aparține Bisericii, așadar ceea ce este al Bisericii îmi aparține și mie” liniștește în continuare conștiințele unora dintre „teologii” de astăzi care, în numele „slujirii” bisericești, compun și publică texte alcătuite după principiul „je prends mon bien où je le trouve”, fără să simtă nevoia de a mai menționa expres „ostentilele” altora.

⁹ Prin înțelepciunea cu care și-au asumat tradiția vechii române literare, ierarhii Bisericii Greco-Catolice din Ardeal și mai ales cărturarii ardeleni latinști au evitat o posibilă scindare lingvistică pe baze confesionale, o stare de diglosie cum a fost cazul între sârbii ortodocși și croații catolici.

în note lirico-tragice. Arătându-se resemnat să îndure condamnarea și ostracizarea la care este supus, „până moartea ne va astupa gura la toți”, Heliade evocă disciplina clerului catolic și a „fraților noștri greco-catolici”, care „sunt și prețuiesc binefacerile toleranței, căci le este rușine d-a face, în al nouăsprăzecilea secol câte făceau în mediul ev”, pentru a o contrapune, cu durere, agresivității intolerante a „fraților mei de predilecție”, acuzați încă o dată de „innoranța, cupiditatea și apostazia de renegat”. Asumarea explicită a păcatului propriei vanități îi permit apoi să emită o diatribă finală în tonalitate profetică:

„Și iacă cauze mari pentru care plânge și se *tânguiește* biserica lui Cristos: piciorul a ajuns să fie cap; cel ce zice că învață n-a cunoscut niciodată blândețea; închinătorul vițelului de aur pretinde a fi ministru lui Dumnezeu; cel ce vinde și cumpără la ușele casei lui Dumnezeu întinde o mână sacrilege pe altar, făcând dintr-însul o masă de trafic: lupul, cu un cuvânt, pretinde a fi păstor” (*Biblice*, p. 180).

În ceea ce-l privește, eul ultragiatic al nedreptățitului profet se încredințează Domnului, „când va veni într-o împărăție sa”!

O aceeași retorică profetic-impreativă găsim și în finalul răspunsului lui Șaguna (*Pred.*, p. 261), unde cititorul este chemat să vadă în „acest parisian pre Iuda vânzătorul”, un „dictator” auto-investit „biblișt”, un apostat purtând povara păcatului orgoliului și îndrăznind să comenteze Biblia „în contra poruncii lui Hristos, cu neascultarea canoanelor ecumenice și locale”:

„Vai ție, parisiane, vai ție! Pocăiește-te în sac și în cenușe, căci altmintrelea Tirului și Sidonului mai ușor va fi în ziua judecării decît ție. Tu, carele până la cer te-ai înălțat cu produsul cel necovârșit al minții tale, până la iad te vei pogori!”

4. După demontarea resorturilor personal-subiective, vom intra acum în materia propriu-zisă a polemicii, începând cu chestiunile filologice și lingvistice.

O primă distincție pe care o operează Heliade pentru a se apăra de acuzația de încălcare a canoanelor bisericești este aceea între aspectele lingvistice implicate de traducerea propriu-zisă a textului biblic și limba comentariilor biblice. Afirmând că „*Biblicele* mele nu sunt o carte religioasă ci profană” (*Biblice*, p. 158), Heliade reclamă dreptul intelectualului laic de a întrebuința un „linguagiu științific” diferit de stilul biblic, „căci Biblia vorbește în linguagiul profetic și poetic”; de aceea întreaga discuție ar trebui purtată nu pe „tărâmul religiunii”, ci pe cel al științei laice. În ciuda judiciozității acestui argument, Șaguna îl respinge, reafirmându-și poziția conservatoare. Întrucât în chestiuni care țin de exegeza biblică (fratricidul lui Cain, poligamia patriarhilor etc.) unui laic nu îi este permis să se pronunțe în alt fel decât o reclamă tradiția Bisericii, rezultă că „vom rămîne ... în contradicție cu parizianul, până cînd un sinod arhieresc nu va hotărî treaba aceasta în favoarea dînsului” (*Pred.*, p. 159).

Pe tărâmul filologiei propriu-zise și al opțiunilor lingvistic-normative Heliade este suveran și își afirmă competența cu autoritate:

„În *Biblie* însă este traducția mea cea mai fidelă; nu pot fi judecat decât dacă dau originalul cel adevărat al mamei noastre biserice și dacă exprim ideile cu adevărat coprinse în original. Despre limba în care o traduc n-am să fiu judicat; căci Biblia s-a tradus în toate limbile și în toate dialectele. Acum două sute de ani fu iertat d-a se traduce într-un gerg incult și încă necapabil d-a arăta adevăratele idei, și acum să nu fie iertat d-a se traduce într-o limbă cultă și capabilă d-a reprezenta orice verset, orice vorbă și însuși d-a da cuvânt de orice silabă a originalului mai bine decât franceza și alte surori? În toate limbile Europei s-a tradus Biblia și cu toate acestea traducțiile vechi nu sunt considerate de neatinse; în fiecare epocă se retraduce din nou, după înaintarea limbei. Care sunt acei păgâni ce cutează a înjosi religia și a batjocori Ortodoxia până acolo întru a o mărgini în chestiuni de limbă și, susținând expresiile cele mai hulitoare, a susține vorbele cele mai materiali și eterodoxe” (*Biblice*, p. 160).

Argumentația lui Heliade este justă și modernă în toate articulațiile ei. Ce poate fi mai just decât afirmarea principiului exactității traducerii în raport cu originalul și a necesității de a avea o versiune a Bibliei în varianta modernă a limbii literare, așa cum toate culturile europene importante o au? Și totuși, varianta propusă de Heliade era, în contextul istoric al epocii, inadecvată și inacceptabilă, datorită caracterului ei revoluționar, extrem-inovator. În principiu el are dreptate când afirmă că „România literară nu stete locului cu câte ziceam eu de la 1822 până la 1827. *Slava* începu a deveni glorie, *cinstea* aspira a deveni onoare, *sadurile* deveniră plante și plantații; *rodurile* deveniră fructe; *jupânul*, *coconul* ca și *chir* egalizându-se, deveniră domni; și pentru că limba română este foarte pudică, *sfinția* căta să devie mai curând sau mai târziu santitate, precum *popa* deveni preot” (*Biblice*, p. 135). Numai că permeabilitatea la inovațiile lingvistice, foarte mare în stilurile corespunzătoare domeniilor laice ale vieții publice (administrație, presă, știință, literatură etc.), este mult mai redusă în cărțile bisericești, ca și în cultul religios în general. Laicizarea culturii românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea a obligat Biserica la o o repliere și în sfera expresiei lingvistice. Neputându-se situa în opoziție totală și fățișă față de curentul modernizării limbii scrise, ierarhia bisericească va accepta cu prudență, doar în ultimă instanță și exclusiv acele inovații care nu afectau în mod violent continuitatea tradiției. În privința aspectului celui mai evident al modernizării, cel al grafiei, reprezentanții Bisericii vor avea prudența de a se sincroniza cu evoluțiile din spațiul public laic. Toate cărțile bisericești tipărite după 1861 (anul când, printr-un ordin al ministrului de interne Ion Ghica este decretată înlocuirea grafiei chirilice cu cea latină) vor renunța la grafia chirilică tradițională, urmându-se prescripțiile Academiei Române, chiar și atunci când regulile ortografice academice erau marcate de un etimologism excesiv. Cărțile bisericești vor ține de asemenea pasul, de la o ediția la alta, cu evoluția generală a normelor morfologice, adoptându-le cu relativă promptitudine pe cele acceptate în mod general de uzul limbii și, ulterior, codificate în lucrările cu caracter normativ ale Academiei Române. Cât privește însă dimensiunile lexical-terminologică, frazeologică și sintactică (acele niveluri ale limbii la care se definesc de fapt trăsăturile caracteristice ale unui stil funcțional), limbajul bisericesc românesc va deveni foarte conservator. Formularea explicită a lui Șaguna reflectă tocmai această poziție, care va deveni oficială în Biserică:

„Biserica nu are a se cuprinde nici cu literatura, nici cu filologia. Ea numai atunci poate adopta o limbă când este deplin convinsă cum că aceea este din toate părțile cunoscută, priimită și statornică. Când face Biserica așa, încă nu pune piedecă înaintărei literaturii, nici nu mărginește religia în chestiuni de limbă. A scrie o carte bisericească și cu deosebire o Biblie însemnează a da unui popor o carte cel puțin pentru un veac și așa ar lucra Biserica tare împotriva scopului său celui adevărat când s-ar folosi de niște experimente filologice și limbistice pentru care se poartă luptă neconținută pe câmpul literaturii, neștiindu-se a cui va fi triumful” (*Pred.*, p. 247-248).

Dacă în epoca veche a limbii române literare (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, cu prelungiri în primele decenii ale secolului al XIX-lea) stilul bisericesc, cel mai vechi din punct de vedere cronologic, a jucat rolul unui model pentru celelalte paliere ale expresiei literare românești, în momentul istoric în care se plasează polemica de care ne ocupăm raportul se inversează. Rezultată în urma unui lung și frământat proces de reformare și modernizare, româna literară standard va juca de acum încolo rolul regulator predominant, iar stilul bisericesc (cu cele trei varietăți distincte ale sale, cea liturgică, cea biblică și cea teologică) va căpăta o puternică autonomie, urmându-și propria dinamică internă. Caracterul conservator al stilului bisericesc modern derivă dintr-un implicit principiu al tradiției care guvernează revizuirea, adaptarea, editarea și tipărirea tuturor cărților apărute sub autoritatea Bisericii. Potrivit acestui principiu, orice inovație este acceptată prudent și doar în condițiile în care corespunde unei necesități stringente de desemnare și nu contravine coerenței de ansamblu a textului (liturgic, biblic, patristic, teologic etc.) sau stabilității paradigmatelor lexicale instituite¹⁰.

Apostol al progresului continuu și cu conștiința succesului istoric al acțiunilor sale trecute pe tărâmul politicii lingvistice, Heliade nu înțelege sau nu vrea să accepte că rolul său de legislator s-a încheiat și că stilul biblic românesc își va urma, oarecum obiectiv, propriul traseu, diferit de cel al românei literare standard. Și aceasta cu atât mai mult cu cât — punct în care Șaguna are din nou dreptate — versiunea biblică heliadescă, oricât de conformă ar fi cu originalul *Septuagintei*, rămâne un experiment temerar, în ireconciliabil contrast cu tradiția și, implicit, cu nivelul de acceptabilitate real, nu presupus, al publicului contemporan.

Realitatea istorică ne impune totuși să menționăm că inițiativa lui Heliade de a da o *Bibile* românească „modernizată” nu era totuși absolut himerică, singulară și inadecvată, deoarece, nici zece ani mai târziu, Societatea Biblică Britanică va tipări și pune în circulație o versiune românească alcătuită întocmai după principiile heliadești (ca grafie și ca expresie) și retipărită ulterior de încă trei ori. Este deci justificat să

¹⁰ Dintre numeroasele exemple care atestă faptul că inovațiile nu sunt din principiu excluse în limbajul bisericesc, menționez două. Vechea paradigmă lexicală (cu etimonul original slav), *a spăsi, spășenie, spășitor* predominantă în uzul bisericesc din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, a fost înlocuită treptat cu familia *a mântui, mântuire, mântuitor* (cu etimonul primar maghiar). Seria *a blagoslovi, blagoslovenie, blagoslovit* etc. (de origine slavonă) a fost înlocuită cu seria *a binecuvânta, binecuvântare, binecuvântat* etc. (creație internă, prin calchierea modelului slavon, ulterior și a celui grecesc – *eujiogvein* și latinesc – *benedicere*); în cazul ultimului exemplu, întrebuintarea termenilor mai vechi s-a retras în zonele marginale ale vorbirii monahale.

vorbim de coexistența în spațiul culturii românești a două concepții sau direcții, să le numim „tradițională” și, respectiv, „inovatoare”, de concepere a textului biblic „recept”. Tipărirea „ediției biblice sinodale” de la 1914 (pusă sub autoritatea regală!), a reafirmat cu vigoare direcția tradiționalistă și a redus simțitor viabilitatea direcției inovatoare, luxoasa ediție din 1921 fiind ultima de acest fel tipărită de Societatea Britanică. Forța tradiției se vedește în mod exemplar în împrejurarea că traducerea „dizidentului” Dumitru Cornilescu, repudiată de Biserica Ortodoxă, dar adoptată de diferitele confesiuni neoprotestante și tipărită din abundență în nenumărate ediții de către Societatea Britanică pe parcursul secolului XX, se înscrie, din punctul de vedere al limbii și stilului, în sfera tradițională. În aceeași sferă a stilului biblic tradițional se mențin, dincolo de obiectivele diferite, de originalele folosite și de metoda de traducere, nu doar toate edițiile biblice succesive supravegheate de Patriarhia Română, ci și traduceri biblice mai noi, precum cea după ebraică a preoților Gala Galaction și Vasile Radu și cele realizate recent de Bartolomeu Anania sau de grupul de filologi angrenați în proiectul „Septuaginta” la „Colegiul Noua Europă” din București. Pentru ca cititorul să își facă propria părere despre locul pe care se plasează Heliade în acest vast context, reproduc primele patru versete din *Biblie* așa cum apar ele formulate (inclusiv grafia)¹¹ în cele mai importante ediții biblice românești.

Direcția tradițională:

Biblia 1688:

1. De-nceput au făcut Dumnezeu ceriul și pământul. 2 Iar pământul era nevăzut și netocmit. Și întunecare zăcea deasupra preste cel fără de fund, și Duhul lui Dumnezeu să purta deasupra apei. 3. Și zise Dumnezeu: «Să să facă lumină!» Și să facă lumină. 4. Și văzu Dumnezeu lumina că iaste bună, și osebii Dumnezeu între mijlocul luminii și între mijlocul întunecului.

Biblia „Micu” (1795), reluată întocmai de „Biblia de la Sankt Petersburg (1819), „Biblia Filotei” (1854-1856), „Biblia Șaguna” (1856-1858):

1. Întru început au făcut Dumnezeu ceriul și pământul. 2. Și pământul era nevăzut și netocmit. Și întunecare era deasupra adâncului. Și Duhul lui Dumnezeu să purta pre deasupra apei. 3. Și au zis Dumnezeu: «Să se facă lumină!» Și s-au făcut lumină. 4. Și au văzut Dumnezeu lumina că este bună, și au despărțit Dumnezeu între lumină și între întunec.

Biblia „sinodală” (1914):

1. Întru început au făcut Dumnezeu cerul și pământul. 2. Și pământul era nevăzut și netocmit și întunecare era deasupra adâncului; și Duhul lui Dumnezeu se purta pre deasupra apei. 3. Și au zis Dumnezeu: să se facă lumină și s'a făcut lumină. 4. Și au văzut Dumnezeu lumina că este bună; și au despărțit Dumnezeu între lumină și între întunecare.

Biblia „Cornilescu” (1926), reluată întocmai de revizuirea baptistă mai recentă (Oradea, 2002):

1. La început Dumnezeu a făcut cerurile și pământul. 2. Pământul era pustiu și gol; peste fața adâncului de ape era întunecare și Duhul lui Dumnezeu se mișca pe

¹¹ Pentru vechile texte chirilice, transcrierea în alfabet latin, după normle filologice curente, îmi aparține.

deasupra apelor. 3. Dumnezeu a zis: «Să fie lumină!» Și a fost lumină. 4. Dumnezeu a văzut că lumina era bună; și Dumnezeu a despărțit lumina de întunec.

Biblia „Nicodim Munteanu” (1936), reluată întocmai de Biblia „Patriarhiei” (1990):

1. La început a făcut Dumnezeu cerul și pământul. 2. Și pământul era netocmit și gol. Întunec era deasupra adâncului și Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor. 3. Și a zis Dumnezeu: «Să fie lumină!» Și a fost lumină. 4. Și a văzut Dumnezeu, că e bună lumina, și a despărțit Dumnezeu lumina de întunec.

Biblia „Radu-Galaction” (1939):

1. La început, a făcut Dumnezeu cerul și pământul. 2. Și pământul era fără chip și pustiu și întuneric era deasupra adâncului, iar Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor. 3. Și a zis Dumnezeu: «Să fie lumină!» Și s-a făcut lumină. 4. Și a văzut Dumnezeu că lumina este bună și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric.

Biblia „Anania” (2001):

1. Întru început a făcut Dumnezeu cerul și pământul. 2. Dar pământul era nedeslușit și neîmplinit; și întuneric era deasupra genunii; și Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor. 3. Și a zis Dumnezeu: «Să fie lumină!» Și a fost lumină. 4. Și a văzut Dumnezeu lumina că e frumoasă; și a despărțit Dumnezeu lumina de întuneric.

Biblia „Septuagintei” de la Colegiul Noua Europă (2004; trad.: C. Bădiliță):

1. Întru început Dumnezeu a făcut cerul și pământul. 2. Iar pământul era nevăzut și neorânduit, întuneric deasupra genunii și duhul lui Dumnezeu se purta peste apă. 3. Și Dumnezeu a zis: «Să fie lumină.» Și a fost lumină. 4. Și a văzut Dumnezeu că lumina era bună. Și a despărțit Dumnezeu între lumină și întuneric.

Dirrecția inovatoare

„Santa Scriptura” a lui Heliade (1858):

1. În început creó Dumneḃeu cerul și terr’a. 2. Iar terr’a erà nevedută și informă, și întunec’ peste abysu, și spiritul lui Dumneḃeu se purta peste ape. 3. Si ḃisse Dumneḃeu: fiă lumină — și fù lumină. 4. Și vedù Dumneḃeu lumina quō bună (erà), și desparți Dumneḃeu dintre lumină și dintre întunerecu.

Biblia „britanică” (1865), reluată, cu adaptări ortografice, de edițiile din 1874, 1911:

1. La începutu creă Dumneḃeu cerul și pământul. 2. Și pământul era neformat și deșert; și intuneric era preste facia abisului [1874, 1911: adâncului]; și Spiritul lui Dumneḃeu se purta pre deasupra apei. 3. Și Dumneḃeu ḃise: Să fiă lumină și fu lumină. 4. Și vediu Dumneḃeu lumina, că este bună, și Dumneḃeu despărți între lumină și intunerecū [1874, 1911: lumina de întuneric].

Biblia „britanică” (1921):

1. La început creă Dumnezeu cerul și pământul. 2. Și fără formă și deșert eră pământul; și întunec eră preste fața adâncului; și spiritul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apei. 3. Și Dumnezeu zise: Să fie lumină și fu lumină. 4. Și văzù Dumnezeu lumina , că bună este; și Dumnezeu despărți lumina de întunec.

Lăsând deoparte chestiunea (orto)grafică, să examinăm acum mai îndeaproape diferențele dintre opțiunea de traducere „tradițională” și cea „modernizant-inovatoare”, încercând câteva răspunsuri concrete la câteva din întrebările-cheie: Cât de departe poate merge neologizarea? Cât de rapid poate fi procesul de modernizare, de dez-arhaicizare a lexicului biblic? În ce constă de fapt rezistența la inovație a tradiției textuale biblice? Prima „abatere” a lui Heliade și a traducătorilor de la 1865 de la norma tradițională constă în întrebuițarea verbului *a crea* în locul tradiționalului *a face* pentru a desemna actul primar al Creației divine, denumit în Septuaginta, de regulă, prin gr. *poieîn* iar în Vulgata prin lat. *creare*. Opțiunea heliadescă nu pune nici o problemă de dogmă și, în plus, ar avea avantajul preciziei. Probabil și datorită „vecinătății” cu forma latinească din Vulgata – așadar, din dorința de delimitare confesională – verbul *a face* este menținut de tradiționaliști ca o normă aparent definitivă; în ciuda ambiguității determinate de marea sa polisemie, acest verb românesc „banal” pare definitiv fixat în stilul biblic, de vreme ce și cele mai recente ediții îl păstrează. În jurul acestui micro-sistem semantic central Heliade construiește o veritabilă teorie, riscantă din punct de vedere teologic-ortodox. În primele capitole ale Septuagintei, spune Heliade, ar exista o distincție conceptuală ne-întâmplătoare între trei verbe grecești, *poieîn* ‘a face; a crea’, *plasseîn* ‘a plăsmui’ și *oijkodomeîn* ‘a construi; a edifica’, redate de vechii traducători români inconsecvent prin *a face* și *a zidi*. Or, această serie sinonimică trimembră ar trebui, în concepția lui Heliade, menținută și în traducere, iar echivalențele propuse sunt *a crea* – *a plasma* – *a edifica*; așadar, trei termeni neologici deodată, ceea ce, pentru gradul de acceptabilitate al cititorului tradiționalist era cam prea mult! Reproduc întreaga argumentație a lui Heliade, ilustrativă pentru modul său ingenios, dar nu lipsit de contradicții, de a gândi:

„... Iacă ce se observă în capitolele *Creațiunii*:

1. Facerea lumii din nimic: de a zice adică și a se face; și aceasta se zice *poivhsi*, ‘creație’, și drept verb se vede pretutindeni *poieîn* ‘creare’, și de mai multe ori ‘facere’. Lumea *s-a creat* când e vorba de crearea elementelor, a cerului și-a pământului, ca astre sau sisteme;

2. Iar când este vorba de a face din cele create și d-a da forme, când e vorba de plante, de animale și de om, acestea *s-au creat* și *s-au plasmate* în același timp. Acești doi verbi se văd în Septuaginta despre ființele organice;

3. Când vine însă Moise și după dânsul cei șaptezeci la facerea sau crearea mulierii, aci nu se văd verbii nici *creare*, nici *plasmare*, ci verbul *edificare*, *oijkodomeîn*. Se arată cu aceasta că femeia nu s-a făcut ca orice femină a celorlalte animale, ea nu e ca tigresa către tigrul, nici ca măța către cotoi, nici ca galinele către cocoș; cu apariția femeii apăru familia, casa, soțietatea, amorul conjugal, matern și patern, adorația, religiozitatea. De aici dar, de la *oi\ko* (casă), *oijkodomevw* (a face casă, a se căsători, a edifica, a erige edificiu).

(...) Cel ce pretinde a corige textul celor șaptezeci și a zice «a făcut Dumnezeu coasta» și nu «a edificat coasta în muiere», acela (...) e o monstrozitate ce insultă divinitatea, de la mama ce l-a născut până la adevărata mater a Dumnezeului nostru” (*Biblice*, p. 167).

În discursul teologic (non-biblic și non-liturgic), *a crea, Creație*, împreună cu teonimul central *Creator*, au devenit deja termeni curenți, sinonimele alternative mai vechi, *a zidi, Zidire, Ziditor* fiind din ce în ce mai rar întrebuințate. Nu același lucru se poate spune despre următoarea „abatere” stilistic-lexicală a lui Heliade, căci întrebuințarea latinismului *terra* în loc de general-românescul *pământ* nu avea nici o justificare intra- sau extratextuală în afară de voința poetului-traducător de a inova cu orice preț. Cât privește acum adj. *inform* propus de Heliade (*neformat* la emulii săi de la 1865), larg acceptat astăzi în discursul științific și cel filosofic, caracterul său neologistic a funcționat de asemenea ca factor restrictiv, traducătorii români încercând să redea cu material lexical „autohton”, prin formule precum *netocmit, fără chip, ne'mplinit, neorânduie* sau, mai vag, *gol* (probabil după lat. *vacuus* din Vulgata), conținutul gr. *ajkataskeuvasto*, termen tehnic în greaca comună, glosat de lexicografii moderni prin ‘non travaillé, naturel’ (Bailly) sau ‘not properly prepared; unrought, unformed’ (Liddell-Scott).

Încă și mai problematică pare acceptarea subst. *abis* (ortografiat de Heliade *abysu*), ale cărui conotații restrictiv-neologistice sunt aproape total estompate în româna contemporană. Dacă erudiții traducători de la 1688 au forjat prin calchiere formația lexicală *cel fără fund* după gr. *a[busso*” (prefixul privativ *a-* + subst. *buvssō*” ‘prăpastie, adânc’), deja Micu renunță la această sintagmă greoaie și opacă, în favoarea mai simplului subst. *adânc*, soluția fiind însă nu mai puțin nesatisfăcătoare. Abia contemporanii noștri V. Anania și C. Bădiliță au încercat o îmbunătățire a contextului prin adoptarea, surprinzătoare, a subst. *genune*. Cuvânt moștenit din latină (de la lat. *caerula* ‘albastrul mării’, după unii lingviști, de la lat. **gironem* ‘vârtej’, după alții), *genune* este frecvent întrebuințat în textele bisericești din secolele al XVI-lea — al XVII-lea („Peste luci cu genune/ Trec corabii cu minune” – Dosoftei) și trebuie să fi fost salvat de la uitare printr-un cunoscut vers eminescian („Fu prăpastie, genune, fu întins noian de ape...”). Prin conotațiile sale „poetice”, termenul pare să satisfacă așadar (auto)cenșura estetic-tradiționalistă.

Cel mai elocvent pentru dinamica raportului tradiție-inovație este cazul alternativei *duh/ spirit*. În perfect acord cu strategia sa de modernizare a lexicului românesc, Heliade propune în textul biblic cuvântul *spirit* (< lat. *spiritus*), menținut de asemenea și de versiunile „britanice” de la 1865, 1874, 1911 și 1921), termen de bază, cum se știe, al vocabularului intelectual românesc modern, împreună cu întreaga sa familie (*spiritual, spiritualizat, spiritualitate* etc.). Argumentația lui Heliade este validă din punct de vedere strict filologic¹². În textele biblice aparținând filierei tradiționale, sinonimul *duh* își păstrează însă monopolul nu doar în contextul biblic la care ne referim, ci în ansamblul stilului bisericesc. Constatăm așadar că, în pofida originii sale slave și a „vecinătății” paradigmatică supărătoare din punct de vedere estetic cu cuvinte populare din aceeași familie etimologică (*a duhni, duhoare* etc.), cuvântul *duh*, împreună cu întreaga sa serie terminologică: *duhovnic, duhovnicie, (în)duhovnicit* etc., a fost și rămâne central în uzul bisericesc curent, cu reverberații chiar și la alte paliere ale vieții spirituale. Explicația vitalității acestui cuvânt este simplă. Echivalent al ebr. *ruah*,

¹² „Scripturile sau religia este tot aceea și dogmele nu se ating întru nimic (...) dacă unul zice *pneu`ma*, altul *Spiritus*, altul *Spirito*, altul *Spiritu*, altul *Esprit*, altul *Duh*, altul *Geist*. Fiecare se exprimă sau în limba, sau în gergul națiunii sale, sau în limba sa particulară” (*Biblice*, p. 171).

gr. *pneu`ma*, lat. *spiritus*, conceptul biblic și-a pierdut sensul biblic original, acela de ‘suflare’, ‘suflu vital’, dobândind în era creștină, încă din primele secole, valoarea semantică de ‘spirit divin’, consacrată în dogma centrală a Trinității, ca desemnare a uneia din „persoanele” sau „ipostazele” consubstanțiale ale divinității unice din formula sacramentală „În numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh!” Cu această valoare conceptuală și de desemnare extrem de precisă și „tehnicizată” termenul *duh* s-a impus în uzul bisericesc românesc încă din secolele al XV-lea – al XVII-lea, consolidându-și în timp un loc stabil în terminologia bisericească. Interesant de constatat este și faptul că formula *Sfântul Duh* reprezintă unul dintre segmentele „ecumenice” din româna contemporană, fiind acceptată și întrebuințată deopotrivă de ortodocși, catolici și neoprotestanți, ca termen biblic, liturgic și teologic¹³. Evoluția istorică a faptelor de limbă a infirmat încă o dată propunerea inovatoare a lui Heliade, în pofida validității sale teoretice.

După acest excurs, revin la alte chestiuni de natură filologică invocate și dezbătute pe parcursul polemicii dintre Heliade și Șaguna. O primă chestiune importantă este aceea a menținerii, respectiv modificării textului biblic „recept”. Respectuos față de tradiție („acum două sute de ani ... după lipsele limbei, au făcut și ei ce au putut mai bine”), Heliade nu ezită totuși să se situeze critic față de înaintași, atunci când evidența faptelor o impune („una... este a-și arăta cineva respectul și recunoștința sa și alta ... a le da calități ce n-au avut”). Deși nu o afirmă explicit, Heliade intuiește că vechile versiuni românești sunt minate de principiul literalității, așa încât, frecvent, textul scriptural românesc este înțelesibil. În *Biblice*, p. 171, Heliade menționează un asemenea pasaj obscur (Fac. 4:7), așa cum apare el la Micu, preluat de Șaguna însuși: „Au nu de vei aduce drept, iară nu vei împărți drept, ai păcătuit? Taci, la tine întoarcerea lui, și tu-l vei stăpîni pre acela”. „Toate vorbele sunt înțelese”, constată Heliade, adăugând însă că, în ansamblul ei, construcția este de neînțeles. De altfel, versiunea propusă de Heliade însuși este ea însăși destul de neclară: „Au dóră daqua in dreptate adduci, și nu în dreptate imparti (cu aqueasta) nu ai commis pecatul? – Allină-te; quóci spre tine è țint’a lui; și tu cată sa’l domini.” Heliade nu cunoștea însă faptul că, în acest pasaj, textul grecesc al Septuagintei este corupt și obscur, așa că inclusiv interpreții moderni nu pot oferi altceva decât o interpretare conjecturală și nesigură. În chestiuni lexicale de amănunt, Heliade are de cele mai multe ori dreptate, căci principiul pe care își fundamentează deciziile este imbatabil: introducerea în vocabularul biblic a unui nou termen în locul celui mai vechi este întotdeauna preferabilă, dacă imperativul clarității o cere:

„Vorba necunoscută nu aduce niciodată obscuritate înțelesului pentru că cel ce nu o pricepe întrebă și află ceva mai mult ce n-a știut până acum. Obscuritatea

¹³ Rezistența excepțională a lui *duh* este confirmată de o întâmplare din istoria recentă. Pe la jumătatea anilor '60 ai secolului trecut, ca urmare a deciziilor luate la Conciliul Vatican II, românii de confesiune romano-catolică au trebuit să adopte limba română în cultul liturgic. În primele ediții catolice ale liturghierelor și a altor cărți liturgice sau de catehizare apărea formula *Sfântul Spirit*, preluată probabil din uzul compatrioților greco-catolici și „simțit” probabil ca fiind mai „roman” și, deci, mai catolic. Cu timpul, presiunea uzului lingvistic general-românesc s-a dovedit mai puternică decât tendințele de diferențiere confesională, așa că formula „ortodoxă” s-a impus și s-a generalizat și la romano-catolicii români. „Tradiția” în sens lingvistic s-a dovedit mai puternică decât „tradiția” în sens confesional!

vine din neaverea sau lipsa vorbelor, din reua traducție, din disprețul logicei și sintaxii, din punerea unei vorbe în loc de alta” (*Biblice*, p. 170).

Așadar, „vorbe noi” precum *creație, geneză, firmament, congregație, boier*, în locul celor vechi, *facere, tărie, adunare, principe!* La acest argumentum rationis se adaugă un suplimentar argumentum auctoritatis, invocat fiind exemplul versiunii biblice franceze a lui Cahen, apreciată pentru curajul traducătorului de a fi introdus numeroase „vorbe ebraice” inexistente în vocabularul curent al limbii franceze, cu avantajul unei sporite „exactități istorice”.

În alte comentarii de natură lingvistic-filologică, Heliade pune în evidență un fenomen realmente nociv pentru buna receptare de către cititori a semnificațiilor reale ale textului Sfintei Scripturi. Este vorba despre „sacralizarea” prin obișnuință a unor termeni, expresii sau sintagme rezultate dintr-o transpunere inițială defectuoasă sau devenite opace din punct de vedere semantic, datorită evoluției inevitabile a sistemului limbii. Doar analiza temeinică și eficace a filologului cunoscător al întregii culturi scrise a națiunii sale poate repera, pune în evidență și înlocui asemenea erori. Majoritatea exemplurilor date de Heliade în acest sens sunt convingătoare. A traduce automat și „exclusivamente” gr. *αρχη* prin *început*, așa cum găsim în edițiile tradiționaliste ale *Bibliei*, înseamnă a ignora sensurile ‘principiu; teme; cauză’, poate mai importante din punct de vedere doctrinar, cu consecințele de rigoare pentru receptarea corectă și autentică a ideilor originare. A menține în textele biblice cuvintele *trup* și *război* pentru echivalarea gr. *σωμα* și, respectiv, *πολεμο* înseamnă pentru Heliade, mai mult decât o inadvertență stilistică (dată fiind originea slavă a celor două cuvinte), un atentat la puritatea doctrinară („prefacere a dogmelor”), căci sensurile etimologice ‘mortăcină’, respectiv ‘tâlhărie’ le fac cu totul improprii stilului biblic autentic.

Cu incomparabilul său simț al limbii, Heliade sesizează (*Biblice*, p. 170) una din cele mai grave inadvertențe de traducere ale *Bibliei* românești tradiționale: cărturarii de la 1688 (urmași automat de Micu, *Biblia* 1819, Filotei, Șaguna etc.) au disociat cu claritate doar sensul ‘creație’ al gr. *γεννησις* (redat prin *facere*), toate celelalte sensuri ale acestui important cuvânt grecesc polisemantic (în definierea lui Heliade: „fire, naștere, generație, genealogie, familie, eveniment sau întâmplare”) fiind rediate, indistinct și inadecvat, prin subst. *neam!* Marele reformator al limbii culte a românilor respinge de altfel însuși termenul *facere* pentru desemnarea Creației (inclusiv a primei cărți a Pentateuhului), pe care îl consideră blasfemiator prin „materialitatea” sa, și propune întrebuintarea lui *geneză*, termen teologic „universal”¹⁴.

Instituirea unei distincții conceptual-terminologice între adj. *sacru* și *sânt* este o altă riscantă inovație heliadescă. În admirația sa de filolog pentru limbile clasice, Heliade pleacă de la existența în greacă și în latină a cuplurilor sinonimice *ιερος* — *αγιος*, respectiv *sacer* — *sanctus*, pentru a crea în română, în mod analogic, un fel de “gradație” a sfințeniei, corespunzătoare celor doi termeni, *sacru* și *sânt*, ambii puternic conotați neologic¹⁵. “Sacră” ar fi, după Heliade *Biblia* întreagă (*Vechiul Testament*

¹⁴ „Astfel se miră teologul nostru de terminii cei mai univerali ai teologiei, astfel fuge ca dracul de tămâie și se cutremură de cea mai ortodoxă vorbă ca *geneză* și aleargă la cea mai materialistă denumire, ca *facerea*” (*Biblice*, p. 164).

¹⁵ După DLR, adj. *sacru* (împrumut după lat. *sacrum*) a fost introdus în limbă chiar de Heliade. Cât privește forma *sânt*, aceasta s-a păstrat în limba română (preliterară și populară) doar în sintagme fixe precum

împreună cu *Noul Testament*), pe când „sânt” ar fi doar *Evangheliile*. Argumentația lui Heliade este slabă. Din inventarul filologic el nu găsește altceva mai bun de invocat decât simpla afirmare a autorității limbii grecești: „Eu nu pot adopta decât termenii Bisericii Răsăritului și pe aceia a-i traduce, *iJero*” este «sacru» și *a{gio*” «sânt»” (*Biblice*, p. 167). Teologic, distincția terminologică s-ar justifica prin prezența în Vechiul Testament a unor forme de viață și ritualuri anulate de creștinism:

„Acelea nici Moise nu le dă de sânt și (...) nu sunte de imitat în datinele creștinilor și (...) nu sunt ca Evangheliile de sânt. Unde și cum era sacrificiurile pe atunci și unde și cum sunt sacrificiurile de la Evangheliile încoa?. Era acelea așa de candidă ca acestea? Se poate da Testamentul Vechi dintr-un cap până la altul în mâinile pruncilor și verginilor ca Evangheliile?” (*Biblice*, p. 168).

Contradicțiile evidente și șubrezenia argumentării sunt sesizate și exploatare nemilos de preopient, care arată mai întâi că numele tradițional, universal acceptat în toate limbile cultivate este acela de *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament* (gr. *Bibliva, h\ hJ Qeiva Grafv hv*, lat. *Biblia, sive Sacra Scriptura*), așa încât o inovație precum *Biblia sacra*, propusă de Heliade, este nejustificată. În ce privește aspectul lexical-semantic, Șaguna apelează la principiul intuitiv al bunului simț:

„Și fiindcă au văzut traducătorii noștri cei vechi că traducătorii Bibliei de alte nații cu noi conlăcuitoare neputând afla în limbile lor acele două adiective grecești *aghios* și *ieros* care limba latină le exprimă bine cu *sanctus* și *sacer* precum și cea slaveană cu *sveatoe* și *sveaštenoe*, au întrebuițat în locul lor numai un adiectiv pre carele limba lor îl are, fără să se fi smintit ei de acele locuri din cartea lui Moisiu, care pre talmăcitorul parisian l-au împiedecat de a nu zice Biblia santa, ci numai Biblia sacra; așa și scriitorii cei dintâiu ai Bibliei noastre române, neaflând în limba noastră două adiective cu care să exprime *aghios* și *ieros*, au luat numai un adiectiv «sfânt», pe care l-au găsit în limba noastră și fără multă pregetare au cutezat să zică și să scrie «Sfânta Scriptură». Prin urmare nici noi nu greșim dacă amintirea acestor bărbați bisericești mari și înțelepți din neamul nostru român o vom cinsti cu aceea că noi rămânem pre lângă limba aceea carea au făcut-o ei Bibliei și altor cărți bisericești, susținându-ne dreptul de a netezi și de a îmbunătăți stilul de acolo în astfel de chip cum ar face și ei astăzi când ar fi cu noi” (*Pred.*, p. 124-125).

Arhiepiscopul de la Sibiu observă cu finețe manifestarea în acest caz a ceea ce traductologiei moderni numesc anizomorfismul semantic dintre limbi: una și aceeași substanță conceptuală este frecvent lexicalizată în mod diferit în limbi diferite, așa încât

Sănnicoară (<lat. *sanctus Nicolas*), *Sămedru* (< lat. *Sanctus Demetrius*), *Sântilie* (< lat. *Sanctus Helias*), *Sămpietru* (< lat. *sanctus Petrus*), *Sântă Mărie* (< lat. *Sancta Maria*) etc. Nu este atestat ca element lexical autonom în textele românești vechi, unde apare doar *sfânt* (< slavon. *sivvĕti*). Revigorarea formei „moștenite” *sânt* (atestată în texte doar începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea) trebuie pusă în relație cu „principiul strategic” central al latiniștilor ardeleni (însușit și de Heliade), acela de a înlocui slavonismele prin cuvinte „strămoșești” (adică latine). Tentativa nu a reușit, de vreme ce norma lexicală definitivă a stilului bisericesc a rămas, până astăzi, „slavonescul” *sfânt* cu întreaga sa familie (*a sfinți, sfințenie* etc.).

traducerea literală nu este întotdeauna posibilă. În cazul de față, adj. *sfânt* include în semnificația sa conținutul ambelor adjective corespondente din greacă sau latină. Avem de a face, cu alte cuvinte, despre o „restricție de sistem” sau despre o „lacună semantică” a limbii române, pe care Heliade a încercat să o umple printr-o inovație îndrăzneată. Strict teoretico-lingvistic vorbind, cele două poziții nu sunt atât de ireconciliabile cum par la prima vedere, căci, la scară istorică, tocmai inovațiile datorate creativității individuale a unor autori de prestigiu sunt cele care asigură „rafinarea” expresiei literare; pe de altă parte, prudența și rezistența la inovații face și ea parte din „regula jocului”, asigurând echilibrul necesar funcționării unui ansamblu de norme la un moment dat. Că în acest caz particular inovația lui Heliade nu „a prins”, așa cum se întâmplase de nenumărate ori în epocă, este un fapt datorat aceleiași inadecvări la realitate: reformatorul de altădată nu mai acționează pe un teren relativ virgin cum era, de exemplu, cel al presei în limba română, ci pătrunde într-o zonă puternic conservatoare, cu un inventar de norme consolidat, cea a limbajului bisericesc.

5. Rămâne să examinăm acum mai în detaliu chestiunea competențelor și a legitimității abordării textului biblic. Poziția lui Șaguna, prezentată drept poziție oficială și tradițională a Bisericii este clară și lipsită de echivoc: unui laic nu îi este îngăduit să se apropie de Sfânta Scriptură, pentru a o traduce, interpreta sau comenta fără a obține acordul ierarhiei ecleziastice, care se bucură, în virtutea funcției ei apostolice, de „dreptul censurei asupra cărților Sfintei Scripturi și învățăturilor dogmatice și bisericești” (*Pred.*, p. 258). Șaguna se străduiește pe multe pagini să fie cât mai explicit în afirmarea monopolului absolut al ierarhiei bisericești asupra traducerii și editării Bibliei. Depozitari ai tradiției apostolice și patristice, oamenii Biserici ar fi și singurii în stare să mănuiască în mod corect instrumentele hermeneutice adecvate¹⁶. Alături de paragrafe din *Noul Testament*, sunt invocate o serie consistentă de texte canonice și de scrieri patristice (Sf. Grigorie Teologul, Sf. Atanasie cel Mare ș.a.), cu prescripții privitoare la lectura și interpretarea cărților sfinte. Majoritatea trimerilor au un caracter general și nu pot fi interpretate în sensul unor interdicții absolute. Cel mai consistent paragraf canonic menționat de Șaguna este canonul 64 al Soborului Ecumenic al VI-lea care, în chiar formularea lui Șaguna (*Pred.*, p. 123), glăsuiește:

„Nu se cuvine mireanului să pornească cuvânt în public sau să învețe, însușindu-și de aicea sieși dregătorie dascălească, ci să urmeze rînduelei cei predate de Domnul, și să deschiză urechea la cei ce au luat darul învățătorescului cuvânt și să se învețe de la dînșii cele dumnezești, căci în Biserică osebite mādulări au făcut Dumnezeu după glasul Apostolului”.

Șaguna subliniază faptul că „praxa aceasta a censurei cărților bisericești a ramas nevătămată până astăzi” (*Pred.* p. 258), dar recunoaște că o lungă perioadă de timp ierarhia ortodoxă nu a fost în stare să-și exercite „dreptul său de censure”. Se trimite la declinul Bisericii Ortodoxe în urma căderii Bizanțului sub turci, fapt care a făcut să

¹⁶ „Între creștinii de alte religii nu aflăm nici pe unul carele să se fi încumetat a tălmăci și a reforma Biblia, ci edițiile și tălmăcirile Bibliei lor le grijeau și le grijesc bărbații cei mai renumiți bisericești, va să zică preoții și episcopii, carii din destul sînt adepai nu numai cu învățătura dogmatică și hermeneutică, ci și cu înțelesul literal și mistic al Bibliei din scrierile clasice ale sfinților părinți și dascăli ai lumen și din canoanele soboarelor ecumenice și locale” (*Pred.*, p. 123).

apară tot felul de „ediții schimonosite” ale *Bibliei*. Inclusiv *Septuaginta* ar fi fost tipărită în Occident fără autorizarea ierarhiei ortodoxe. De aceea, adaugă Șaguna, versiunea occidentală a *Septuagintei*, avută la îndemână de traducătorii români de la 1688, nu se potrivește în unele locuri cu ediția de la Atena, editată în 1843 sub supravegherea Sinodului Bisericii Grecești, care trebuie de aceea considerată drept canonică. Obiecția lui Șaguna este nejustificată, întrucât menționata ediție de la Atena este luată ca text de referință și de Heliade, dar amândoi greșesc atribuind ediției de la Atena o autoritate științifică inexistentă. Este necesar să menționăm că o ediție „canonică” a *Septuagintei* este, din punct de vedere filologic, o iluzie. Bogata tradiție manuscrisă, existența câtorva prototipuri relativ diferite între ele, au făcut ca munca filologică de restituire a unui „text standard” al „izvodului celor șaptezeci” să nu se finalizeze, practic, niciodată. Ceea ce au reușit filologii moderni, după patru-cinci secole de migăloasă analiză critică a manuscriselor, a fost să restituie cea mai bună variantă posibilă¹⁷. De toate aceste dificultăți textuale au fost perfect conștienți erudiții traducători români din secolul al XVIII-lea. După cum aflăm din prefețele Ms. 45 și Ms. 4389 (versiuni pregătitoare ale textului tipărit la 1688 de Frații Greceni), atât Nicolae Milescu, traducătorul inițial al *Vechiului Testament*, cât și revizorii săi succesivi, au luat ca bază a traducerii un anumit „izvod de la Frangofor” (*Septuaginta* tipărită la 1597 la Frankfurt de un grup de filologi de orientare protestantă), la care au adăugat o altă ediție critică contemporană a *Septuagintei* („izvodul de la Englitera”), *Biblia* slavonă (Ostrog, 1581) și cel puțin două ediții tipărite ale *Vulgatei*; așadar, un veritabil laborator filologic!

Cum se apără Heliade de acuza că ar fi încălcat prin inițiativa sa canoanele bisericești, în special canonul 64 al Soborului al VI-lea? Mai întâi prin separarea traducerii propriu-zise a *Bibliei* de comentariile biblice însoțitoare. În privința acestora din urmă Heliade concede că ele pot fi încadrate în definiția aceluia „cuvânt în public de dregătorie dascălească” la care se referă canonul respectiv. Totuși, nici măcar pentru aceste comentarii nu ar putea fi condamnat de Biserică, deoarece le-a scris și le-a făcut publice ca pe o „scriere cu totul profană, pe tărâm istoric și științific”, asimilabile poeziilor și altor scrieri în proză pe care le-a publicat în timp. Heliade afirmă deci dreptul inalienabil al intelectualului laic de a se apropia de textele sacre ca om de știință. El operează astfel o disjungere de competențe, între competența teologică (pe care nu pretinde că o are!) și competența științifică, pe care nu și-o recunoaște nimeni, ci și-o asumă ca atare. Cu alte cuvinte, comentariile de natură istorică, arheologică, filosofică, poetică etc. nu intră sub incidența interdicțiilor canonice. Heliade merge încă și mai departe, îndrăznind să pună un bemol de natură istorică textului canonic însuși. El constată că, în epoca marilor sinoade ecumenice, în comunitățile creștine nu exista un laicat cultivat, simpla știință de carte fiind apanajul preoților. Pe de altă parte, cultura clasică „păgână” era încă vie și activă, așa încât Biserica primitivă avea datoria legitimă de a se apăra, definind și conservând puritatea dogmelor și, implicit, a textelor sacre: „Cum dară putea ei lăsa pe idolatri sau pe cei neștiutori a face pe dascălii în public despre ale bisericeii? (...) Mama biserică căta să fie și mai geloasă și mai cu priveghere despre cei ce se prezenta ca medici sau doctori de suflete” (*Biblice*, p. 176).

¹⁷ Cele mai reputeate ediții moderne ale *Septuagintei* sunt cele publicate de Alfred Rahlfs și Joseph Ziegler, ambele veritabile instituții.

În chestiunea traducerii lucrurile sunt, după Heliade, încă și mai simple, căci „traducția este un ce mecanic”, reclamând o competență pur tehnică. A traduce este un tip de activitate din aceeași clasă cu „edificarea unei biserice”, zugrăvirea sau „poleirea tâmplei”, operații la care „nu se cheamă arhierii, dacă nu știu acele arte, ci artiști competenți, fie de orice doctrină sau religie”. Tot așa, „la traducție nu se cheamă arhierii și preoți dacă nu știu limba din care și în care se traduce” (ibidem). Heliade îi reamintește preopinentului său că în traducerea în română a *Bibliei* și a altor cărți bisericești „au lucrat foarte mulți mireni, precum Greceanul și alții”; Nicolae Milescu, autorul primei versiuni românești a *Vechiului Testament* a fost și el un „profesionist” laic. Da, îi răspunde Șaguna (*Pred.*, p. 254 ș.urm.), Biserica primește în cult obiecte fabricate de meșteri profani, dar toate aceste obiecte (clădiri, vase, veșminte etc.) sunt supuse ritualului sfințirii înainte de a fi întrebuințate în săvârșirea gesturilor liturgice. Cu atât mai mult este valabil acest raționament pentru *Sfânta Scriptură*, așa încât, venită „din mâni profane și nesfințite”, *Biblia* „parisianului” este inacceptabilă.

6. Câteva concluzii. După cunoștințele mele, polemica dintre Heliade și Șaguna reprezintă prima înfruntare deschisă între un ierarh al al Bisericii și un cărturar laic, în chestiuni de interes cultural și național major. Putem spune că „sinergia” tradițională dintre Biserică și cărturarii laici prezintă acum o primă fisură. Văzute în logica lor interioară, pozițiile reprezentate și apărate de Heliade și, respectiv, Șaguna sunt opuse și ireconciliabile. Avem de o parte legitimitatea intrinsecă a actului intelectual, componentă a conceptului modern de libertate absolută a gândirii, iar de cealaltă parte rigoarea inflexibilă a tradiției Bisericii. Asistăm la înfruntarea paradigmatică dintre intelectualul rebel (care vrea totuși să rămână în sânul „bisericii strămoșești”) și ierarhul conservator care își cunoaște și își exercită în cunoștință de cauză datoriile canonice de apărare a „Sfintei Predanii”. Istoria mai recentă a culturii românești nu a confirmat integral nici una dintre aceste două poziții. Dacă Heliade s-a dovedit clarvăzător în chestiunea grafiei și în privința rosturilor normării lexicale și a evoluției române limbii literare, stilul biblic românesc a evoluat totuși în direcția conservator-tradiționalistă preconizată de Șaguna. Din perspectivă pur literară, polemicii Heliade-Șaguna trebuie să i se rezerve un loc proeminent într-o istorie a pamfletului românesc¹⁸.

Eine alte Polemik. Andrei Șaguna gegen Ion Heliade Rădulescu in Fragen der Bibelübersetzung ins Rumänische

Als zwei der höchsten Repräsentanten der rumänischen Kultur des 19. Jahrhunderts haben Ion Heliade Rădulescu (1802-1872) und Andrei Șaguna (1809-1873) im Jahr 1858 an einer heftigen Polemik über die Legitimität der Bibelübersetzung in die rumänische Sprache teilgenommen. Aus historischer Sicht erscheinen uns die Positionen dieser beiden kulturell sehr bedeutenden Männer unversöhnlich. Von seinen Zeitgenossen als „Vater der modernen

¹⁸ La expunerea publică a rezumatului acestui text, colegul St. Dumistrăcel mi-a transmis informația că problematica de care mă ocup aici a fost tratată recent într-o lucrare cu caracter monografic: Ovidiu Moceanu, *Teologie și filologie. Andrei Șaguna vs. Ion Heliade Rădulescu*, Pitești, Editura Paralela 45, 2003. Lectura atentă și integrală a acestei lucrări (al cărei merit principal constă în reproducerea integrală, în grafia actuală, a replicilor celor doi protagoniști) nu a determinat nici o schimbare în textul deja pregătit pentru tipar, căci unghiurile de abordare sunt complet diferite: teologică a d-lui Moceanu, pur filologică și lingvistică a mea.

rumänischen Literatur” anerkannt, sah sich Heliade berechtigt, eine Bibelübersetzung anzubieten, die sich von der traditionellen unterschied und in einer modernen Sprache, allerdings mit starkem latinisierenden und etymologisierenden Akzent, geschrieben war. Auf die ersten, von Paris aus ins Land geschickten Faszikeln der Heliadischen Bibelversion reagierte Andrei Şaguna mit Argwohn und heftiger Ablehnung. In einer Reihe von Artikeln klagt er den großen nationalen Streiter der Unfrömmigkeit an und spricht ihm jegliche Kompetenz in Fragen der Bibel ab. In seinen Erwartungen verärgert antwortet Heliade prompt und präzise auf die Einwände seines Kritikers und verteidigt das Recht des weltlichen Intellektuellen, sich, wenn die linguistischen und philologischen Kompetenzen es zulassen, den heiligen Texten zu nähern. Die Polemik zwischen den beiden hat scharfe persönliche Akzente (Anklagen, Schmeicheleien, gegenseitige Beschimpfungen und Beleidigungen). Beide Gegner führen in der Frage der Legitimität der Bibelversionen Argumente philosophischer, theologischer, kanonisch-dogmatischer, historischer und linguistischer Natur an. Alle diese Argumente werden präzise dargelegt, kommentiert und im vorliegenden Artikel interpretiert. Wenn ich die Debatte in den allgemeineren Kontext der Entwicklung des rumänischen biblischen Stils einbette, komme ich letztendlich zum Schluss, dass, trotz der zahlreichen wertvollen Argumente von Heliade, die vom Metropoliten Şaguna verteidigte Position in der rumänischen Kultur vorherrschte, in dem Sinne dass, die große Mehrheit der rumänischen Bibelübersetzungen sich, den Sprachzustand und die stilistische Wahl betrifft, im dem von der Tradition gefestigten Rahmen hält.